

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

BULLETIN OF OSH STATE UNIVERSITY

ISSN: 1694-7452 e-ISSN: 1694-8610

№1/2026, 355-373

ФИЛОЛОГИЯ

УДК: 81'366.54

DOI: [10.52754/16948610_2026_1_25](https://doi.org/10.52754/16948610_2026_1_25)

**ТИЛ АРАЛЫК КӨЗ КАРАШТАН КЫРГЫЗ ТИЛИНДЕГИ ЖАТЫШ ЖӨНДӨМӨНҮН
КЫТАЙ ТИЛИНДЕГИ ШАЙКЕШТҮҮ ТУЮНТУЛУШУ ЖӨНҮНДӨ**

**ИССЛЕДОВАНИЕ ВЫРАЖЕНИЙ КАТЕГОРИИ ПРЕДЛОЖНОГО ПАДЕЖА В
КЫРГЫЗСКОМ ЯЗЫКЕ И ИХ СООТВЕТСТВИЙ В КИТАЙСКОМ ЯЗЫКЕ С
МЕЖЪЯЗЫКОВОЙ ТОЧКИ ЗРЕНИЯ**

**THE PREPOSITIONAL CASE IN THE KYRGYZ LANGUAGE AND ITS EQUIVALENTS IN
CHINESE**

Ысак Сайпидин

Ысак Сайпидин

Ysak Saypidin

окутуучу, Түндүк-Батыш педагогикалык университети, Кытай
преподаватель, Северо-Западный педагогический университет, КНР
Lecturer, Northwest Normal University, China
caifuding1986621@163.com

ТИЛ АРАЛЫК КӨЗ КАРАШТАН КЫРГЫЗ ТИЛИНДЕГИ ЖАТЫШ ЖӨНДӨМӨНҮН КЫТАЙ ТИЛИНДЕГИ ШАЙКЕШТҮҮ ТУЮНТУЛУШУ ЖӨНҮНДӨ

Аннотация

Жатыш жөндөмөнүн ролу абдан зор болуп ал жалганбай калса сүйлөм түшүнүксүз болот же эки ача маанини туюнтуп калат. Ал зат атоочко гана жалганбастан башка сөз түркүмдөрүнө да жалганат. Ал сөздүн эң сырткы кабатында турат. Кытай тили тургусунан караганда жатыш жөндөмөлөрдүн айрым функциялари кытай тилиндеги предлогдор (介词) менен жана башка жана шайкештүү чыныгы сөздөр аркылуу туюнтулуп чыгат. Биз жатыш жөндөмөлөрү менен кытайчадагы предлогдор (介词) бүткүлдөй бир-бирине шайкешет деп айтуудан алыспыз. Бирок бул экөөндө кандайдыр бир деңгээлде ортоктук бар жана шайкеш келген сөздөр менен бир-бирине туюнтулат. Мындай ортокту жана шайкештүүлүктү байкап аларды кытай тили окутуу иштеринде колдонуу кытай тилин эл арада окутууда, тагыраак айтканда кытай тилин Кыргызстанда окутууда белгилүү себин тийгизет деп карайбыз.

Ачкыч сөздөр: тил аралык көз караш, кыргыз тили, жатыш жөндөмөсү, кытай тили, салыштырма лингвистика, шайкештүү туюнтуу

Исследование выражений категории предложного падежа в кыргызском языке и их соответствий в китайском языке с межъязыковой точки зрения

The prepositional case in the Kyrgyz language and its equivalents in Chinese

Аннотация

Роль падежа имеет огромное значение, потому что, если он используется неправильно, предложение может стать непонятным или двусмысленным. Он не только используется с существительными, но и с другими частями речи. С точки зрения китайского языка, некоторые функции падежа передаются через предлоги (介词) или другие эквивалентные выражения. Мы не утверждаем, что падеж в кыргызском языке и китайские предлоги полностью взаимозаменяемы, но между ними существует определенное сходство и соответствие. Это сходство и соответствие можно наблюдать, и их распознавание может оказать значительное влияние на преподавание китайского языка, особенно в контексте преподавания китайского языка в Кыргызстане.

Abstract

The role of the case (Жатыш жөндөмө) is extremely important because, if not used correctly, a sentence can become unclear or ambiguous. It not only attaches to nouns but also to other parts of speech. It is found in the deepest layer of the word. It indicates not only the place, time, or condition of an action mentioned in previous works but also shows the duration of the action, whether the action is ongoing, the circumstances or environment of the action, the means or method of performing the action, the influence or assistance of something or someone in the action, the area or direction in which the action takes place, the purpose or motivation behind the action, potential inferences about the results of the action, reasons for judgments related to the action's appearance, and the approximate scale or quantity of something, as well as the possibility of negative outcomes. From the perspective of the Chinese language, some functions of the case are conveyed through prepositions (介词) or other equivalent phrases. We are not saying that the case in the Kazakh language and Chinese prepositions are entirely interchangeable, but there is some overlap and correspondence between them. This correspondence and overlap can be observed, and recognizing this can have a significant impact on Chinese language teaching, especially in the context of teaching Chinese in Kyrgyzstan.

Ключевые слова: кросс-языковая перспектива, кыргызский язык, предложный падеж, китайский язык, сравнительная лингвистика, соответствующие выражения

Keywords: Cross-linguistic perspective, Kyrgyz language, Prepositional Chinese language, Corresponding expressions

Киришүү

Кытай менен Кыргызстан ынак кошуна мамлекет. Бул эки өлкөнүн достук байланышы кылымдардан бери эле уланып келе жаткан болуп, жакынкы жылдарда айрыкча “Бир жол бир алкак” демилгесинин жүргүзүлүшүнө ээрчий бул эки өлкө саясий, маданий, гуманитардык алмашуу жана башка жактардан жалпы беткей кызматташууга карай бет алып эки өлкөнүн карым-каттоосу күнсыйын бекемделүүдө. Айрыкча Кытай, Кыргызстан, Өзбекстан темир жолунун курулушуна ээрчий Кытайдан көптөгөн ишкерлер барып иш орундарын жаратып, жергиликтүү элдин жумуш табуусуна белгилүү деңгелде өбөлгөсүн тийгизип, кытай тилин үйрөнүү кызуулугу мурдагыдан да күчөп, Кытай тили окутуу иштерине күн сайын көңүл бурулуп, ал жактын студенттери жыл сайын көбөйүп кытайга келип окугандарын сааны көрүнүктүү ашып кытай тили үйрөнүү кызуулугу аябай күчөдү. Бирок, кытай тили менен кыргыз тили эки башка тил системасындагы тил болгондугуна байланыштуу жана бул эки тилди салыштырып изилдөөнүн жана эле алгачкы баскычта турганына, мугалимдердин салыштырып үйрөтүүсүнүн аз, салыштырып жасалган окуулуктардын аз болгонуна жана эки тилдин грамматикасын салыштырып изилдөөнүн терең болбогонуна байланыштуу, кытай тилин таамай жана тез үйрөнүүдө кедергени жаратып келүүдө. Бул кедергенин арасында эң жалпы беткей ары көрүнүктүү болгону кыргыз тилдүү студенттердин өз тилиндеги жатыш жөндөмөнүн кытай тилиндеги шайкештүү туюнтулушуна болгон түшүнүгүнүн жетерлүү, таамай болбогондугу жана ошонун натыйжасында келип чыккан кытай тилиндеги шайкештүү курамды шайкештирип дурус колдоно албагандыгы. Себеби, кыргыз тилиндеги жөндөмөлөр кызматчы сөздөргө таандык болуп анын лексикалык мааниси жок, бирок сүйлөмдө кем болсо, болбогон функцияны аткарат. Анын катышуусу болбосо сүйлөм түшүнүксүз же, жаңылыш болот же эки ача маанини туюнтуп калат. Аны кыргызстанда кыргыз тили сабактарында негиздүү билимдердин катарында тээ алгачында эле үйрөтүлөт. Ал эми кытай тилиндеги анын шайкештүү туюнтулушунун бир бөлүгү болгон предлогдор (介词) болсо кытайда кийинчерээк, татаал билимдер катарында сабак планында коюлат. Жөндөмө мүчөлөрүнүн түшүнүгү тегинде эле абстракт болгондуктан аны кытай тилиндеги шайкештүү туюнтулушун үйрөтүү, айрыкча кытай тили алсыз балдарга кытай тили менен же башка аралжы тил менен түшүндүрүү абдан оор жумуш. Ошондуктан, эгер кыргыз тилдүү балдар өз тилиндеги ушундай маанилүү бөлүктү кытай тилинде таамай колдоно албаса анын кийинки кытайча баяндоосуна жана кийинки күндөгү кытайча байланышуусуна терс таасирин тийгизет.

I Жатыш жөндөмөсүнүн аныктамасы, формалары жана анын сөздөгү жайгашкан орду

1. Аныктамасы

Жатыш жөндөмө мүчө — сөзгө улануу аркылуу нерсенин, белгинин, сапаттын кимде/эмнеде экендигин, ошондой эле кыймыл-аракеттин кайда, качан, кандай ал-абалда болгондугун билдирген жөндөмө мүчө. Ал кимде? эмнеде? кайда? качан? деген суроолорго жооп берип, сүйлөм ичинде негизинен кыйыр толуктоочтук жана бышыктоочтук милдет аткарат (Үсөнөлы, 1996, 250-251-бб.; Акматалиев ж.б., 2015, 237-б.).

2. Формалары

Анын белгиленген мүчөсү “да” болуп өзү жалганган сөздүн эң акыркы тыбыштын үндүү үнсүздүгүнө, үнсүз тыбыштар үчүн каткалаң жумшактыгына карай да, де, до, дө, та, те, то, тө

сыяктуу сегиз түрдүү формага өзгөрөт. Анын өзгөрүш эрежеси төмөнкү графикте көрсөтүлгөндөй:

Жатыш жөндөмө мүчөсүнүн өзгөрүү форма графиги

сөздүн эң акыркы муунундагы эң акыркы тыбыш				
өзгөрүү формалары	а, ы, у	э, и	ө, ү	о
эң акыркы тыбыш үндүү тыбыштар болгондо	да	де	дө	до
эң акыркы тыбыш жумшак үнсүз тыбыштар болгондо	да	де	дө	до
эң акыркы тыбыш каткалаң үнсүз тыбыштар болгондо	та	те	тө	то

Графиктен көрүнүп тургандай анын түрдүү формаларга өзгөрүүсүндө белгилүү мыйзамдык бар болуп, эгер ал жалганган сөздүн эң акыркы муунундагы эң акыркы тыбыш үндүү тыбыш же жумшак үнсүз тыбыштар болуп калса да, де, до, дө болоорун, андан ары сөздүн эң акыркы муунундагы эң акыркы үндүү тыбыштын мүнөөзүнө карай конкреттүү бир формасы тандалаарын, эгер сөздүн эң акыркы муунундагы эң акыркы тыбыш каткалаң үнсүз тыбыш болуп калса та, те, то, тө болуп өзгөрөөрүн, анан алар жана сөздүн эң акыркы муунундагы эң акыркы үндүү тыбыштын мүнөөзүнө карай конкреттүү бир формасы тандалаарын байкайбыз. Тектеш тилдерден салыштырып карасак кыргыз тилиндеги чыгыш жөндөмөсүнүн формалары эң көп болуп кыргыз тилин үйрөнүүчүлөргө белгилүү даражада кыйынчылык туудурат.

3. Сөздөгү орду

Жатыш жөндөмө сөздүн эң сырткы кабатына жайгашкан болуп эгер сөздүн жак таандык мүчө, көптүк мүчө сыяктуу башка мүчөлөрү менен бирге келип калса, ошолордон кийин анан жалганат. Мисалы: Койлорумда деген сөздө сөз уңгусу кой, ага жалганганы көптүк мүчө -лор, андан кийин таандык мүчө -ум, эң соңунда жалганганы анан жатыш жөндөмө -да.

II. Жатыш жөндөмөсүнүн грамматикалык ролу

Кыргыз тили грамматикалык китептерде, окуулуктарда жана тектеш элдердин тилдик грамматикалык эмгектеринде жатыш жөндөмөсүнүн аталышы ар башка болуп, грамматикалык функциясы жөнүндө изилдөөлөрү же тааныштыруулары негизинен кыймыл аракеттин ордун, убактысын, ал-абалын жана кандай курал же ыкма менен аткарылганын, кыймыл аракеттин уланып жатканы сыяктуулары билдирүүдөй ролу бар экенин бир канча жактан эле көрсөтүлгөн (Үсөналы, 1996, 250-251-бб.; Сартбаев ж.б. 1980, 124-125-бб.; Токту, 2016, 266-268-бб.; Жаңдиңжиң, 2018, 94-98-бб.). Ошондой эле тек зат атоочтун тургусунан изилдөө жасашкан. Иш жүзүндө болсо анын грамматикалык ролу өтө көп болуп, зат атоочтон башка сөз түркүмдөрүнө да жалгашып сүйлөмдө кем болсо болбой турган ролду аткарат. Төмөндө жатыш жөндөмөсүнүн сүйлөмдөгү аткарган функцияларын айрым-айрым талкуу кылып көрөлү.

A. Иш-аракеттин болгон ордун көрсөтөт.

Мисалы:

Койлор тоодо жайылып жүрөт. (羊群正在山上散开走动。IPA: wò xwá lə sán gè jùè wán tʂʰən tʂʒ̥pʰjɛn lùn wǎn) .

Койлор чылада жата берип абдан кыйналып кетти. (羊群一直待在粪泥中，受到了极大的折磨。IPA: jǎŋ tɕʰyn ʔi tʂʒ̥ tʰi tsʰi fən nǐ tʂóŋ | ʂóu tʰu lə tɕi tʰi tʂʒ̥ mwǒ)

Жогорку биринчи мисалда жайылуу деген кыймылдын тоо деген орунда болуп жатканын туюнтат. Экинчи мисалда болсо жат деген кыймылдын чыла деген жерде болуп жатканын туюнтат. Үчүнчү мисалда болсо колдон деген кыймылдын маани деген абстракт орунда болуп жатканын туюнтат. Эгер бул жөндөмө жалганбаган болсо сүйлөмдүн мааниси түшүнүксүз болуп калат.

В. Кыймыл аракеттин болгон убактысын билдирет.

Мисалы:

Мугалим саат экиде келди. (老师在两点钟到达了。IPA: làu shì tsʰi lǐàŋ tǐèn tʂóŋ tʰu tǎ lə)

Атаң барда эл тааны, атың барда жер тааны. (父在识众，马在识土。IPA: fù tsʰi ʂi tʂóŋ | mà tsʰi ʂi tʰù)

Алгачында мен англис тилин билбейт болчумун. (刚开始时，我不会英语。IPA: kán kʰái ʂi ʂi | wò pǐ xwəi jǐŋ jǔ).

Жогорку биринчи мисалда келди деген кыймылдын убактысы саат экиде болгонун билдирет. Экинчи мисалда болсо тааны деген кыймылдын ата бар кезде деген убактысын билдирет. Үчүнчү мисалда болсо билбе деген кыймылдын убактысын (алгачкысында) билдирет. Жогоруда айтылгандай эгер бул сүйлөмдөрдө жатыш жөндөмө жалганбаган болсо сүйлөмдүн мааниси түшүнүксүз же эки ача болуп калат.

С. Кыймыл аракеттин болушу үчүн кеткен убакыт чегин билдирет, мисалы:

Токтогул Сибирден үч жылда араң журтуна келген. (托克托古勒用了三年时间才好不容易回到故乡。IPA: tʰwə kʰɿ tʰwə kù lɿ yǒŋ lə sán nǐɛn ʂi tɕjɛn tʂʰai xəu pǐ zóŋ jǐ xwəi tʰu kù eǰǎŋ).

Мен бул макаланы үч айда бүтүрдүм. (我花了三个月完成这篇论文。IPA: wò xwá lə sán gè jùè wán tʂʰən tʂʒ̥pʰjɛn lùn wǎn).

Биринчи мисалда болсо Токтогулдун Сибирден кайтып келиши үчүн жумшаган убакытты билдирет. Экинчи мисалда болсо ушул макаланы жазуу үчүн жумшаган убакыт аралыгын туюнтат. Жогоруда айтылгандай эгер бул сүйлөмдөрдө жатыш жөндөмө жалганбаган болсо сүйлөмдүн мааниси түшүнүксүз болуп калат же сүйлөө адатына шайкешпей калат.

Д. Кыймыл аракеттин кандай абалда же маанайда болгонун билдирет. Мисалы:

Масчылыкта билбей сүйлөп калды. (他在醉酒中说错了话。IPA: tʰá tsʰi tswèi tɕjəu tʂóŋ ʂwó tsʰwə lə xwâ)

Ал толкунданып, жогору доошто сүйлөдү. (他激动地大声说话了。IPA: thá teī tūŋ t̃ t̃ tà s̃əŋ s̃wó xwà lə)

Ал дүйнөдөн арманда кетти. (他在未能实现理想的情况下离开了这个世界。IPA: thá tsâi wèi nán s̃i s̃iǎn lǐ eǰǎŋ tə x̃n tɛ^hòa)

Биринчи мисалда сүйлөөдөн турган кыймылдын ал-абалын (масчылыкта) болгонун билдирсе, экинчи мисалдагы сүйлөөдөн турган кыймылдын ал-абалын (жогору доошто) болгонун туюнтат. Үчүнчү мисалда болсо кет деген кыймылдын ал-абалын арман ичинде болгонун туюнтат. Жогоруда айтылгандай эгер бул сүйлөмдөрдө жатыш жөндөмө жалганбаган болсо сүйлөмдүн мааниси түшүнүксүз болуп калат.

Е. Кыймыл аракеттин кандай шарт жагдайда же чөйрөдө болгонун билдирет.

Мисалы:

Ал суукта басалбай калды. (他在寒冷中走不了了。IPA: thá tsâi xân lǎŋ t̃s̃óŋ tsoù bù lá lǰàu)

Ысыкта анын бүт денесинен тер чыгып кетти. (在热的环境下，他全身都出了汗。IPA: tsâi z̃ə də xwán t̃eŋ eǰə xwà thá tɛ^hyén s̃ən dū t̃s̃ò lə xwân)

Кыйынчылыкта алгалоо каалаган кишинин колунан келе бербейт. (在困难中前进不是人人都能做到的。IPA: tsâi k^hùn nǎŋ t̃s̃óŋ tɛ^hjeŋ t̃eŋ bù s̃i z̃əŋ z̃əŋ dū nǎŋ tsoù dào t̃)

Алар канча миңдеген жылдар бою караңгычылыкта жашап келген. (他们在黑暗中生活了数万年。IPA: thá m̃ēn tsâi x̃eī àn t̃s̃óŋ s̃eŋ huó lè s̃ù wàn nǰeŋ)

Биринчи мисалда басалбоо деген кыймылдын сууктан турган чөйрөдө болуп жатканын туюнтса, экинчи мисалда тердөө деген кыймылдын ысыктан турган чөйрөдө болуп жатканын туюнтат. Үчүнчү мисалда болсо жаша деген кыймылдын караңгычылыктан турган чөйрөдө болгонун билдирип турат. Окшош эле бул сүйлөмдөрдө эгер жөндөмө мүчөсү жалганбаса сүйлөм түшүнүксүз болуп калат.

Ғ. Кыймыл аракеттин пайда болушу үчүн керек болгон куралдык же ыкмалык функцияны туюнтат.

Мисалы:

Сара сүрөттү сарыда боёду. (萨拉用黄色涂料画了画。IPA: sâ lá jōŋ xwán sâ thú lǰâu xwâ l̃x̃ xwâ)

Энем шаарга машинеде барды. (我的妈妈乘车去了城里。IPA: wǒ t̃x̃ má ma t̃s̃^həŋ t̃s̃^hɛ^h tɛ^hy l̃x̃ t̃s̃^həŋ lǐ)

Бул символдук ыкмада көрсөтүп берилген. (这是通过象征手段表现出来的。IPA: t̃s̃ɛ̃ s̃i thúŋ kuó eǰǎŋ t̃s̃əŋ s̃əu twân pǰâu eǰeŋ t̃s̃^hú lái t̃x̃)

Ал дайыма акмак кебетеде көрүнөт. (他经常装出一副傻子的样子。IPA: thá teín tʂʰán tʂwán tʂʰú í fù ʂǎ tsi tr jân tsi)

Адам сөлөкөтүндө көрүнөт. (它以人的形象显现出来。IPA: thá í tʂón tr eín ejân ejên ejên tʂʰú láí)

Адам акчада сыналат. (人的品性通过钱可以看出来。IPA: tʂón tr pʰín eín thún kuô teʰjén kʰǎ í kʰân tʂʰú láí)

Биринчи мисалда боё деген кыймылдын пайда болушу үчүн керек болгон куралдын сары түс экенин туюнтат. Башкача айтканда сары түстөн турган куралды колдонуу аркылуу кыймыл иш жүзүнө ашып жатат. Экинчи мисалда болсо бар деген кыймыл машина аркылуу иш жүзүнө ашканын, үчүнчү мисалда болсо көрсөтүп бер деген кыймылдын символдон турган ыкма менен иш жүзүнө ашканын, төртүнчү мисалда болсо көрүн деген кыймылдын акмак кебете деген ыкма же курал менен иш жүзүнө ашканын, бешинчи сүйлөмдө болсо көрүн деген кыймылдын адам сөлөкөтү деген курал менен иш жүзүнө ашканын, алтынчы сүйлөмдө болсо сынал деген кыймылдын акчадан турган курал же ыкма менен иш жүзүнө ашаарын туюнтуп жатат. Окшош эле бул сүйлөмдөрдө эгер жөндөмө мүчөсү жалганбаса сүйлөм түшүүксүз болуп калат.

Г. Белгилүү бир иш-аракет кандайдыр бир нерсенин жардамы же таасири аркылуу болоорун же болуп өткөнүн көрсөтөт.

Мисалы:

Партиянын камкорлугунда эл бакубат турмушка ээ болду. (在党的关怀下，人民过上了幸福的生活。IPA: tsâi tâŋ tr kwán xwái eǰâ tʂón mín kûa ʂân lɤ eín fú tr ʂân xwó)

Анын жетекчилигинде өлкө өнүгүп өстү. (在他的领导下，国家得到了发展。IPA: tsâi thá tr líŋ tâu eǰâ kuó teǰá tʂ tâu lɤ fá tʂǎn)

Биринчи сүйлөмдө (бакыбат турмушка) ээ болуудан турган кыймылдын камкорлуктун жардамы менен иш жүзүнө ашканын туюнтуп жатат. Экинчи сүйлөмдө да (өнүгүп) өсүү деген кыймылдын анын жетекчилигинин жардамында же таасиринде иш жүзүнө ашканын туюнтат. Окшош эле бул сүйлөмдөрдө эгер жөндөмө мүчөсү жалганбаса сүйлөм түшүнүксүз болуп калат.

Н. Белгилүү бир тармакты же категорияны көрсөтөт.

Мисалы:

Кыргызыстан чалышта дүйнөнүн алдынкы катарында турат. (吉尔吉斯斯坦在摔跤方面位居世界前列。IPA: teí ʂ teí sí sí thân tsâi ʂwái teǰáu fân mjên wêi teý ʂi teǰê teʰjén ljê)

Типик кейипкердин образын ачууда абдан маанилүү болуп саналат. (揭示典型角色形象方面非常重要。IPA: teǰê ʂi tjên eín teýě sâ eín ejân fân mjên féi tʂʰán tʂûŋ jâu)

Тил үйрөнүүдө улантуу абдан манилүү. (在学习语言时，坚持是非常重要的。IPA: tsâi eýé eí ǎ jén ʂi teǰén tʂʰí ʂi féi tʂʰán tʂûŋ jâu)

Биринчи сүйлөмдө алдынкы катарда тур деген кыймылдын чалыштан турган тармагын туюнтат. Экинчи сүйлөмдө манилүү болуу деген кыймылдын образын ачуудан турган тармагын туюнтат. Үчүнчү сүйлөмдө болсо улантуу деген кыймылдын тармагы тил үйрөнүү экенин туюнтат.

I. Адам же нерсенин ордун көрсөтөт, бул орун реалдуу кеңдикте же абстракттуу кеңдикте болушу мүмкүн, мисалы:

Кыргыз тилинде отуз тамга бар. (吉尔吉斯语有三十个字母。IPA: tei ʔ tei si si ʔou saŋ ʃi kʰ tsì mǔ)

Кытай коомунда күчтүү таасир пайда кылган. (在中国社会中产生了强大的影响。IPA: tsâi tʃóŋ kwó ʃə xwè tʃóŋ tʃʰaŋ ʃê lx teʰjân tâ də ejân ejêŋ)

Кептин баары ушунда. (问题都在这里。IPA: wən tǐ dū tsâi tʃʰǝ lǐ)

Анын мааниси өз нугун жоготпой, салттуулугун сактаганында. (其意义在于保持其传统性和本质。IPA: teʰí ì jì tsâi ʔ pǔ teʰí tʃʰóŋ tʰwǎŋ eɪŋ xɤ pəŋ tʃí)

Биринчи сүйлөмдө (отуз) тамганын ордун кыргыз тили экенин туюнтса, экинчи сүйлөмдө таасирдин орду Кытай коому экенин туюнтту. Үчүнчү сүйлөмдө кептин ордунун ушунда экенин, төртүнчү сүйлөмдө анын маанисинин орду салттуулугун сактоодой абстракт орунда экенин туюнттуу.

J. Иш-аракеттин уланып жатканын көрсөтөт.

Мисалы:

Эки өлкөнүн байланышы күчөйүүдө. (两国的关系正在加强。IPA: ljân kuó tə gwān eɪ tʃəŋ teŋ tejá)

Элдин турмушу жылсайын жакшырууда. (人民的生活正逐年改善。IPA: ʃén mín də ʃəŋ xwó tʃəŋ tʃû nian gaɪ ʃaŋ)

Күн жылып куштар келүүдө. (天气变暖了，鸟儿们正在飞来。IPA: tʃjêŋ teʰi piɛn nɕân lɤ njâo ʔ mən tʃəŋ féi lái)

K. Иш-аракеттин пайда болуу максатын же мотивациясын көрсөтөт. Мисалы:

Ал кыштын камында кыйналып жүрөт. (他在为冬天的准备而吃苦。IPA: thá tsâi wéi tɔŋ tʃjêŋ də tʃûn bèi ʔ tʃʰi kʰǔ)

Анын кызы жөнүндө камыгуусунда кандайдыр бир сыр жаткансыйт. (在她对女孩的忧虑中，似乎隐藏着某种秘密。IPA: tsâi thá tʃèi nǚai hái də jōu lǚ tʃóŋ sɪ xǒ hín tsâŋ tʃɤ mǔu tʃòŋ mǐ mǐ)

Ал эмне максатта ушинтип атат? (他出于什么目的这样做呢? IPA: thá tʃʰù ʔ ʃəŋ mǝ mù dǐ tʃʰè jâŋ tswò nə)

Ушул кезде анын бизге кошулушунда себеп бар. (此时他加入我们是有目的的。IPA: tsʰɿ ʂi tʰá tɛjā rù wǎ mən ʂi yǒu mù dī dǎ)

Биринчи сүйлөмдө (кыйналып) жүр деген кыймылдын максаты болсо кыштын камы үчүн болгонун туюнтат. Экинчи сүйлөмдө сыр катуу деген кыймылдын максаты болсо кызы үчүн камыкканынан болгонун туюнтат. Үчүнчү сүйлөмдө ушинтип ат деген кыймылдын да белгилүү максат үчүн болгонун, төртүнчү сүйлөмдө болсо кошулуу деген кыймылды жасоодо да бир максат бар дегенди туюнтат.

L. Кандайдыр бир жоромолдоону билдирет. Мисалы:

Ал бүгүн келбегенде өзүм эле барат элем. (要是今天她没来, 我会自己去的。IPA: jâu ʂi tɛin tʰjen tʰá méi lái wǒ xwè tsì tsì tɛʰy dǎ)

Койду берээр болсо анда жакшы экен, акчада маселе жок. (如果他能给羊, 那就好, 钱没有问题。IPA: zǔ gwǒ tʰá nǎn ǰěi jân nà tɛjòu hǎo tɛjén méi yǒu wǎn tí)

Анын жооштугун айтпаганда калган жактары болот. (如果不考虑他老实的脾气, 其他方面还是不错的。IPA: zǔ gwǒ pù kʰào lǎ tʰá láu ʂi dǎ pʰí tɛʰi tɛʰí tʰa fáŋ mjên hái ʂi pù tswò dǎ)

Анын ачуусу тездигин эсептебегенде жакшы киши деп айтууга болот. (如果不考虑她脾气急躁, 她可以说是个好人。IPA: zǔ gwǒ pù kʰào lǎ tʰá pʰí tɛʰi tɛí tsàu tʰá kʰǎ ǐ ʂwǒ ʂi kǎ hǎo jén)

Бери айтканда үч миң жыл болду. (至少也有三千年了。IPA: tʰhì shào jě jǒu sañ tɛʰjen nǎn lí)

Биринчи сүйлөмдө келбеген деген сөзгө жалганып келбеген болсо деген божомолду билдирет. Экинчи сүйлөмдө болсо ал деген сөзгө жалганып андай болсо деген божомолду билдирет. Үчүнчү сүйлөмдө болсо айтпаган деген сөзгө жалганып, айтпасак, эсепке албасак дегендей кыяс кылууну туюнтат. Төртүнчү сүйлөмдө эсептебеген деген сөзгө жалганып эсепке албасак, ойлобосок дегендей кыяс кылууну туюнтат. Бешинчи сүйлөмдө болсо айткан деген сөзгө жалганып (бери) эсептесек дегендей кыяс кылууну билдирет.

M. Белгилүү бир иш аракеттин көрүлүшүнө карата баа берүү негизин көрсөтөт. Мисалы:

Чекчейгенине караганда ал балээни да билбейт окшойт. (看他那副瞪着眼发呆的样子, 像是什么都不知道。IPA: kʰàn tʰa nà fù tɛŋ tʂɿ yɛn fa tai tɿ jǎŋ. tsīaŋ ʂɿn.mə dōu pù tʂɿ)

Үй бүлөөлүк тургусунан караганда, анын милдети абдан күчтүү. (从家庭的角度来看, 他的责任非常重大。IPA: tsʰoŋ tɛīa.tiŋ tɿ kaɿ.teu tɿ lai kʰàn. tʰa tɿ tsī.zɛn.fən fê.tʂaŋ tʂu.ta)

Ушул жагынан көз таштаганда чыгарма өтө реалдуу. (从这个角度来看, 作品非常真实。IPA: tsʰoŋ tʂɿ.kɿ kaɿ.teu tɿ lai, tswò.pɿn fê.tʂzɛn tʂɿn.ʂzɛn)

Иш жүзүндө мен сыноого жакшы дайындык кылбаганмын. (事实上, 我没有做好充分的准备参加考试。IPA: tɕʰɪ.kuò, tʰa su̯ tɕʰɪ.waŋ tɕ mɛ̂ nən ʃi̯ɛin)

Натыйжада күткөнү болбой койду. (结果, 他所期望的没能实现。IPA: tɕʰɪ.kuò, tʰa su̯ tɕʰɪ.waŋ tɕ mɛ̂ nən ʃi̯ɛin)

Угууларга караганда ал жерде согуш токтогон имиш. (据说那里好像停战。IPA: tsɪ̯.shwó nà lí hǝ.ɛjǝŋ tʰiŋ.tʃǝn)

Кебине караганда ал келбейттей турат. (照他那样说, 估计他不会来。IPA: tʃǝu̯ tʰa nà jǝŋ ʃwó, kù.tɕi̯ tʰa pù xué lái)

Айтууларда Кожомкул зор киши болгон. (据说, 阔卓穆库里是一个身体硕大的人。IPA: tsɪ̯.shwó, kʰuò tʃuó mù kʰǝ.lì ʃi̯ yí kɕ tʰǝ.ʃɛn mòɕǝ tʃʰǝn)

Биринчи сүйлөмдө чекчейгенине негизделүү дегенди туюнтса, экинчи сүйлөмдө үй-бүлөөлүк милдетине негизделүү дегенди туюнткан. Үчүнчү сүйлөмдө болсо ушул жагына негизделүү дегенди туюнткан, төртүнчү сүйлөмдө болсо иш жүзүндүккө негизделүү дегенди туюнткан, бешинчи сүйлөмдө болсо натыйжага негизделүү дегенди туюнткан, алтынчы сүйлөмдө болсо башкалардан укканга негизделүү дегенди туюнткан, сегизинчи сүйлөмдө болсо анын кебине негизделүү дегенди туюнткан; Тогузунчу сүйлөмдө болсо башкалардан укканга негизделүү дегенди туюнткан.

Н. Тегереги, Айланасы, чамасы сыяктуу болжолду билдирген сөздөргө жалганып болжолдуу өлчөмдү билдирет. Мисалы:

Бул калемдин баасы отуз сом тегерегинде. (这支笔的价格在三十索姆左右。IPA: tʃi̯ tʃi̯ pɕ tɕ tejǝ tsǝi sǝn.ʃi̯ su̯.mǝ tsǝu̯.lwò)

Сыймыктын жашы элүү чамасында. (瑟伊米克的年龄在五十岁左右。IPA: sǝ.i mǝ kʰɕ i tejǝu̯.ʃi̯ ʃǝn.fɛn tòi ɕɕɛŋ.ʃǝ teɕɛn.tejɛnɕ)

Жорогудагы мисалдан карасак кыргызчадагы жатыш жөндөмөнүн орду кытайчадагы 在左右 деген сөздүн орду жана функциясы бирдей экенин байкайбыз.

О. Белгилүү салакатты билдирет, мисалы:

Сыймык ага жолунда окучуларга тарбия берди. (瑟伊米克以教师身份对学生进行了教育。IPA: sǝ.i mǝ kʰɕ i tejǝu̯.ʃi̯ ʃǝn.fɛn tòi ɕɕɛŋ.ʃǝ teɕɛn.tejɛnɕ)

Айдана өкүл катарында Кытайга чогулушка барды. (艾达娜作为代表去中国参加了会议。IPA: aǝ tʰa nà tsuò.wéi tòi teóŋ.kwó teʰan.teǝ lɕ huì.jì)

Биринчи сүйлөмдө да жөндөмөсү кошулуу аркылуу Сыймыктын мугалимдик салакатын билдирсе, экинчи сүйлөмдө айдананын өкүлдүк салакатын билдирип турат. Эгер бул кезде жатыш жөндөмөсүнүн жалганышы болбосо сүйлөм түшүнүксүз болот.

Р. Күн, ай, жыл дегенге окшош сөздөр менен чогуу келгенде ар бир деген маанини туюнтат. мисалы:

Ал күндө сабакка барат.(他每天去上课。 IPA: tʰa tʰĩ.tiɑn tɛʰy̯ sɑ̃ŋ.kʰɤ)

Турганалы айда бир келип энесин көрүп турат (图尔加纳勒每个月来一次看望他的母亲。

IPA: tʰy̯.ə.kà.nɑ lə tɛʰĩ.mɤ jì yí.tsi kʰɑ̃n.wɑ̃ŋ tʰa tʰa mù.qɤn)

Булардын ортосундагы суу талашы жылда эле бар.(他们之间的水源争执每年都会发生。

IPA: tʰa mən tɛjɛn tʂɿ tə ʃwei ɕɛn tʂəŋ tʂɿ mei njẽn tou xwei fa ʃəŋ)

Q. Мындан тышкары, жатыш жөндөмө этиштик мүнөздөгү баяндоочтук милдетти да аткара алат. Башкача айтканда, жатыш жөндөмө менен белгиленген ат атооч сөз айкашы сүйлөмдө бейэтиштик баяндооч (non-verbal predicate) катары кызмат кылат (Emine, 2025). Мисалы:

– Атаң кайда?
– Атам үйдө.

Бул сүйлөмдө үйдө формасы (үй + -дө) жатыш жөндөмө аркылуу белгиленип, сүйлөмдүн баяндоочтук бөлүгүн түзүп турат. Бул жерде эч кандай кошумча этиш (мисалы, бар) колдонулган эмес. Ошентсе да сүйлөм грамматикалык жактан толук жана түшүнүктүү болуп саналат.

Эгерде жатыш жөндөмөнүн көрсөткүчү колдонулбаса (Атам үй), анда сүйлөм грамматикалык түзүлүшүн жоготуп, мааниси бүдөмүк болуп калат. Бул жагдай жатыш жөндөмөнүн синтаксистик жактан милдеттүү экенин жана ал предикативдүүлүктү камсыз кылаарын көрсөтөт.

Мындай түзүлүш тил илиминде locative copular sentence деп аталат. Бул типтеги сүйлөмдөрдө жатыш жөндөмө менен белгиленген ат атооч баяндоочтун кызматын аткарат.

Р. жатыш жөндөмөдөгү сөз өзүнөн байланышкан этиш билдирген сапаттык өзгөрүүнүн келип чыгышына себепчи болгон объекттин көрсөтөт. Бул учурда жатыштагы сөз табияттагы кубулуштардын атын билдирүүчү зат атоочтордон, аны менен айкашкан этиш сапаттык өзгөрүүнү туюндуруучу этиштерден болот: ысыкта эири, суукта тоңду, шамалда кургады, сууда жыйылды.

Мындай жатыш жөндөмөдөгү сөздөрдү барыш жөндөмөдө да айта берүүгө болот, анын билдирген маанисинде олуттуу өзгөрүүлөр деле болуп кетпейт: суукка тоңуу, ысыкка ээрүү, шамалга куроо Акматалиев ж.б., 2015, 237-238-бб.).

III. Жатыш жөндөмөнүн кытай тилиндеги шайкештүү туюнтулушу

Жатыш жөндөмө мүчө А түрдөгү колдонулушунда, башкача айтканда кыймыл-аракеттин көрүлгөн ордун билдирген функцияны аркалаган кезде кытайчадагы 在, же 在...里/中/上 деген сөздөр менен туюнтулат. Мисалы:

Балдар класста окуп жатат. (孩子们在教室里上课。 IPA: xai tsi mən tsai tɛjau ʃɿ li ʃɑ̃ŋ kʰɤ)

Айгерим Бишкекте жашайт. (艾格丽姆住在比什凯克。IPA: ai ge li mu tʃu tsai pi ʃɿ kʰai kʰɿ)

Жогорудагы мисалдардан эгер нерсенин орду төрт тарабы жабылган нерсенин ичинде болсо, мисалы үй, класс, суу ж.б.у.с. болсо анда кытай тилиндеги 在...中/上/里 деген менен туюнтулат. Ал эми несенин орду тоо, шаар, сыяктуу төрт тарабы ачык жер болсо анда кытай тилиндеги 在 деген колдонулат.

Жатыш жөндөмө мүчө **В** түрдөгү колдонулушунда, башкача айтканда кыймыл-аракеттин көрүлгөн убактын билдирген функцияны аркалаган кезде кытайчадагы 在 时, 在 中, .的时候 дегенге окшош сөздөр менен туюнтулат. мисалы:

Мен уктап жатканда атам келиптир. (我睡着的时候, 爸爸来了。IPA: wo ʃzau tʃɿ ʃɿ xou pa pa lai lə)

Караңгыда жол жүрүү кыйын. (在黑暗中走路很困难。IPA: tsai xei an tʃuŋ tsou lu хән kʰun nan)

Жатыш жөндөмө мүчө **С** түрдөгү колдонулушунда, башкача айтканда кыймыл-аракеттин көрүлүшү үчүн кеткен убакыттын чегин билдирген функцияны аркалаган кезде кытайчадагы 在 以内, 用, 花 дегенге окшош сөздөр менен туюнтулат. Мисалы:

Аскар чет элден эки жылда араң кайтып келди. (阿斯卡尔用两年时间才从国外回来。IPA: a si kʰa ə joŋ ljaŋ nien ʃɿ tʃjen tsʰai tsʰoŋ kʷo wai xuei lai)

Беш жылда орус тилин үйрөнүп болдум. (我在五年内学会了俄语。IPA: wo tsai u nien nei ɕyɛ xuei lɿ ɿ y)

Жатыш жөндөмө мүчө **Д** түрдөгү колдонулушунда, башкача айтканда кыймыл-аракеттин кандай абалда көрүлгөнүн билдирген функцияны аркалаган кезде кытайчадагы көбүнчө 在, 中, 以, 中 сыяктуу окшош сөздөр менен туюнтулат. Мисалы:

Сүйлөшүү кызуу маанайда соңуна чыкты. (谈话在热烈的气氛中结束了。IPA: tʰan xua tsai zɿ lje də tɕʰi fən tʃoŋ tɕiɛu ʃu lɿ)

Сыймык жогору дошто ырдады. (瑟伊米克以高亢的声音唱了歌。IPA: sɿ i mi kʰɿ i kao kʰaŋ də ʃɿŋ in tʃʰaŋ lɿ kɿ)

Жатыш жөндөмө мүчө **Е** түрдөгү колдонулушунда, башкача айтканда кыймыл-аракеттин кандай чөйрөдө же шартта көрүлгөнүн билдирген функцияны аркалаган кезде кытайчадагы көбүнчө 在 中 же 在 下 дегенге окшош сөздөр менен туюнтулат, мисалы:

Элдер азыркы күндө жыргалчылыкта күн кечирип баштады. (人们如今开始过上幸福的生活。IPA: ɿn mən zɿ tɕin kʰai ʃɿ kɕo ʃaŋ ɕiŋ fu də ʃʰɛn xuo)

Баланын буту суукта тоңуп басалбай калган эле. (孩子的脚在寒冷中冻僵了, 已经走不了路了。IPA: xai tɕi də tɕjaʊ tsai xan ləŋ tʃoŋ tɕŋ tɕjaŋ lɿ i tɕiŋ tsou pu lɿ lu lɿ)

Айрым кездерде кытайчада шайкештүү абалдардын жоктугун да эскерүү керек. Мисалы биринчи сүйлөмдө шайкештүү сөздөр жок.

Жатыш жөндөмө мүчө **F** түрдөгү колдонулушунда, аракеттин ишке ашышы үчүн керектелген куралдык же каражаттык, ыкмалык функцияны аркалаган кезде кытайчадагы көбүнчөсү 以...的 же 通过..... же 用 дегенге окшош сөздөр менен туюнтулат, мисалы:

Сыймык сабакка жетишүү үчүн Бишкекке аэропланда учуп барды. (瑟伊米克为了赶上课, 乘飞机去了比什凯克。IPA: sɿ i mi kʰɿ wèi lə kan ʂɑŋ kʰɿ tʂʰəŋ fei tei ku tɕʰy lɿ pʰi ʂɿ kʰai kʰɿ)

Адам сөлөкөтүндө көрүнөт. (它以人的形象显现出来。IPA: thá i ʃón tɿ eĩŋ eǰâŋ eǰɛ̃ eǰɛ̃ tʂʰú lái)

Адам акчада сыналат. (人的品性通过钱可以看出来。IPA: ʃón tɿ pʰɿn eĩŋ thúŋ kuò tɕʰjɛ̃n kʰɿ i kʰân tʂʰú lái)

Жогорку мисалдардан карасак, эгер кандайдыр бир жерге барууда керек кылган унаалар болуп калса анда 乘 деген шайкеш келээри, калган жагдайларда контекстке карай сөздөрдү ийкемдүү колдонуу керектиги байкалат.

Жатыш жөндөмө мүчө **G** түрдөгү колдонулушунда, башкача айтканда белгилүү бир кыймыл-аракеттин кандайдыр бир нерсенин жардамы же таасири аркылуу жүзөгө ашаарын же ишке ашканын билдирген функциясын аркалаган кезде кытайчадагы көбүнчө 在下 дегенге окшош сөздөр менен туюнтулат. Мисалы:

Партиянын камкорлугунда эл бакубат турмушка ээ болду. (在党的关怀下, 人民过上了幸福的生活。IPA: tsâi tâŋ tɿ kwán xwái eǰâ ʃón mín kûa ʂâŋ lɿ eĩŋ fú tɿ ʂéŋ xwó)

Анын жетекчилигинде өлкө өнүгүп өстү. (在他的领导下, 国家得到了发展。IPA: tsâi thá tɿ líŋ tâu eǰâ kuò teǰá tɿ tâu lɿ fá tʂʰǎn)

Жатыш жөндөмө мүчө **H** түрдөгү колдонулушунда, башкача айтканда белгилүү бир кыймыл-аракеттин кандайдыр бир тармакта же чөлкөмдө жүзөгө ашаарын же ишке ашканын билдирген функциясын аркалаган кезде кытайчадагы көбүнчө 在方面, 在领域 дегенге окшош сөздөр менен туюнтулат. Мисалы:

Сыймык алыска секириште биринчи. (瑟伊米克在跳远方面名列第一。IPA: sɿ i mi kʰɿ tsai thʃau ɕɛn faŋ miɛn miŋ ljie ti i)

Кытай өндүрүштө алдынкы орунда турат. (中国在生产领域处于领先地位。IPA: tʂʰuŋ kuo tsai ʂɿŋ tʂʰan líŋ jy tʂʰu y liɛn ʂɑŋ tɿ wei)

Жатыш жөндөмө мүчө **J** түрдөгү колдонулушунда, башкача айтканда адамдын же нерсенин ордун көрсөтүү функциясын аркалаган кезде кытайчадагы көбүнчө 在里/中 же 在于 дегенге окшош сөздөр менен туюнтулат, мисалы:

Кептин баары ушунда. (问题都在这里。IPA: wən tí dū tsâi tʂʰǝ lí)

Анын мааниси өз нугун жоготпой, салттуулугун сактаганында. 其意义在于保持其传统性和本质。IPA:

Жатыш жөндөмө мүчө **К** түрдөгү колдонулушунда, башкача айтканда кыймыл-аракеттин жалгашып жатканын туюнткан функциясын аркалаган кезде кытайчадагы көбүнчө 正在 же 正 дегенге окшош сөздөр менен туюнтулат, мисалы:

Эки өлкөнүн байланышы күчөйүүдө. (两国的关系正在加强。IPA: lǝŋ kuó tə gwān ɛi tʂəŋ teŋ teǝ)

Элдин турмушу жылсайын жакшырууда. (人民的生活正逐年改善。IPA: ɹén mín də ʂəŋ xwó tʂəŋ tʂú nǝn ǝǝ ʂǝŋ)

Жатыш жөндөмө мүчө **L** түрдөгү колдонулушунда, башкача айтканда кыймыл-аракеттин көрүлүш максатын же мотивациясын туюнткан функциясын аркалаган кезде кытайчадагы көбүнчө 中 же 为 же 处于 дегенге окшош сөздөр менен туюнтулат, мисалы:

Ал төңкөрүш жолунда курман болду. (他为革命而牺牲了。IPA: tʰa wèi kɤ mɤŋ ǝǝ ɛi ʂɤŋ lɤ)

Ал кыштын камында кыйналып жүрөт. (他正在为冬天的准备而辛苦忙碌。)

Анын кызы жөнүндө камыгуусунда кандайдыр бир сыр жаткансыйт. (她对女孩的担忧中似乎隐藏着某种秘密。IPA: tʰa tʂɤŋ teǝŋ wèi tɔŋ tʰjɛn də tʂʰun bei ɤ ɛin kʰu maŋ lu)

Жатыш жөндөмө мүчө **M** түрдөгү колдонулушунда, башкача айтканда кыймыл-аракеттин көрүлүшүнө карата жоромолду туюнткан функциясын аркалаган кезде кытайчадагы көбүнчө 如果 那 же 要是 дегенге окшош сөздөр менен туюнтулат, мисалы:

Ал бүгүн келбегенде өзүм эле барат элем. (要是今天她没来, 我会自己去的。IPA: ǝǝ tɛin tʰjɛn tʰá méi lái wǝ xwè tsǝ tsǝ teʰy də)

Койду берээр болсо анда жакшы экен, акчада маселе жок. (如果他能给羊, 那就好, 钱不是问题。IPA: ɹu qu tʰa nɤŋ ǝǝ ǝǝ na tɛiou xau teǝŋ mɤ ǝǝ wən tʰi)

Жатыш жөндөмө мүчө **O** түрдөгү колдонулушунда, башкача айтканда кыймыл-аракеттин көрүлүшүнө карата өкүм жасоонун негизин туюнткан функциясын аркалаган кезде кытайчадагы көбүнчө 从来看 же 看, 照 же 据 дегенге окшош сөздөр менен туюнтулат, мисалы:

Угууларга караганда ал жерде согуш токтогон имиш. (据说那里好像停战。IPA: tɛy ʂwə na lí xao tʰiŋ tʂan)

Гебине караганда ал келбейттей турат. (照他那样说, 估计他不会来。IPA: tʂàŋ tʰa nà ǝǝ ʂwó, kù.tɛi tʰa pù xué lái)

Айтууларда кожомкул зор киши болгон. (据说, 阔卓穆库里是一个身体硕大的人。

IPA: tey ʃwo k^huo tʃwo mu k^hu li ʃɿ i kɤ ʃen t^hi ʃwə ta ɿən)

Жатыш жөндөмө мүчө **P** түрдөгү колдонулушунда, башкача айтканда нерсенин болжолдуу өлчөмүн туюнткан функциясын аркалаган кезде кытайчадагы көбүнчө 在左右 дегенге окшош сөздөр менен туюнтулат, мисалы:

Бул калемдин баасы отуз сом тегерегинде. (这支笔的价格在三十索姆左右。 **IPA:** tʃʃɤ tʃɿ pi də teja k^hɤ tsai san ʃɿ suə mu tsai yo)

Сыймыктын жашы элүү чамасында. (瑟伊米克的年龄在五十岁左右。 **IPA:** sɤ i mi k^hɤ də nɤŋ liŋ tsai u ʃɿ suə tsai yo)

Жатыш жөндөмө мүчө **Q** түрдөгү колдонулушунда, башкача айтканда кандай бир нерсенин салакаттык маанисин туюнткан функциясын аркалаган кезде кытайчадагы көбүнчө 以身份 же 作为 дегенге окшош сөздөр менен туюнтулат, мисалы:

Сыймык ага жолунда окучуларга тарбия берди. (瑟伊米克以教师身份对学生们进行了教育。 **IPA:** sɤ i mi k^hɤ i teje ʃu ʃen fən tue ejen ʃɤŋ mən tein li tɤ ejaʊ)

Айдана өкүл катарында кытайга чогулушка барды. (艾达娜作为代表去中国参加了会议。 **IPA:** aɿ ta na tswə wei tai pjaʊ tɤ^hy tʃʊŋ kuo ts^han tɤia lɤ hui tɤi)

Жатыш жөндөмө мүчө **R** түрдөгү колдонулушунда, башкача айтканда кандай күн, ай, жыл сыяктуу сөздөр менен чогуу келгенде ар бир деген маанини туюнтат. Бул кезде аны кытайчадагы 每 деген менен туюнтсак болот. Мисалы:

Күндө эртең менен ал машыгууга чыгат.(他每天早上都会出去锻炼。 **IPA:** t^ha mei t^hjen tsau ʃaŋ du xuei tʃ^hu tɤ^hy tɕen ljen)

Турганалы айда бир келип энесин көрүп турат.(图尔加纳勒每个月来一次看望他的母亲。 **IPA:** t^hu ɿ ka na lɤ mei gɤ y tɤ^hy lai i tsɿ k^han waŋ t^ha də mu tɤ^hin)

Булардын ортосундагы суу талашы жылда эле бар.(他们之间的水源争执每年都会发生。 **IPA:** t^ha mɤn tɤi tʃjen də ʃwei yen tʃɤŋ tʃɿ mei nɤn du xuei fa ʃən)

Т. Жатыш жөндөмөдөгү сөз айрым учурда өзүнө байланышкан этиш билдирген сапаттык өзгөрүүнүн пайда болушуна шарт түзгөн себепчи чөйрөнү көрсөтөт. Мындай колдонууда жатыш формасындагы сөздөр көбүнчө табият кубулуштарын атаган зат атоочтор болот, ал эми этиштер сапаттын өзгөрүшүн билдирет. Кыргыз тилинен кытай тилине которгондо бул маани адатта “在条件下/因而” үлгүлөрү аркылуу берилет. Мисалы:

Ысыкта эриди.(在高温下融化了。 **IPA:** tsaɿ kaʊ wən eja zʊŋ xwä lɤ)

Суукта тоңду.(在寒冷中冻住了。 **IPA:** tsaɿ xän ləŋ tʃʊŋ tɔŋ tʃu lɤ / 因寒冷而冻住了。 in xän ləŋ aɿ tɔŋ tʃu lɤ)

Шамалда кургады .(在风中变干了。 IPA: tsaɪ fəŋ tʂʊŋ pjen kən lɤ / 被风吹干了。 IPA: peɪ fəŋ tʂʰweɪ kən lɤ)

Сууда жыйылды .(在水中收缩了。 IPA: tsaɪ ʂweɪ tʂʊŋ ʂou swə lɤ / 受水的作用而收缩了。 IPA: ʂou ʂweɪ tɤ tswə juŋ aɪ ʂou swə lɤ)

Демек, бул жерде жатыш жөндөмө жөн гана орунду эмес, сапаттык өзгөрүүгө алып келген шарттык-себептик маанини да туюнтат.

Жогоркуларды жалпылаштырып анализдесек, кыргыз тилиндеги жатыш жөндөмөнүн сүйлөмдөгү функциялык ролу көп түрдүү болуп айрым функциялары кытай тилиндеги предлогдор (介词) менен, айрым функциялары шайкеш келген чыныгы сөздөр менен туюнтулуп чыгаарын, жана айрым функцияларын туюнтууда шайкештүү сөздөрдүн жок экенин байкайбыз. Ошого кыргыз тилдүү балдар эгер жатыш жөндөмөсүнүн жогоруда талкууланган функцияларын жана алардын кытай тилинде кандай шайкештирилип туюнтуларын билсе анда алардын кытай тилин үйрөнүшүнө, тагыраак айтканда өз оюн кандай кылып кытайча так түшүндүрүүдө аябай манилүү деп карайбыз.

IV. Эл аралык Кытай тилин окутуу же үйрөнүүгө карата нускоо

1. Салыштырып үйрөтүү же үйрөнүү

Кытай тили менен кыргыз тили окшобогон системадагы тилдерден болсо да бул эки тилде аз болбогон ортоктуктардын бар экени изилдөөнүн тереңдешине ээрчий байкалууда. Бул ортоктуктардын бирөө ушул кыргыз тилиндеги жатыш жөндөмөлөрдүн айрым функцияларынын кытай тилинде да көмөкчө сөздөрдөн болгон предлогдордон (介词) 在 жана 于 дегендер менен көбүнчө шай келиши. Бирок жатыш жөндөмөнүн бардык функциясы кытай тилинде шайкештүү сөздөр менен туюнтулат дегендик эмес. Мына ушундай шайкеш келбегенде өз оюн туюнтууда же котормодо кыйынчылык жаралат. Ошол үчүн бул экөөнү салыштырып үйрөткөндө же үйрөнгөндө ортоктуктары менен айрымалыктары бат эле байкалат да үйрөтүүдөгү кыйын болгон түйүн айкын болот да окутуучу ошол кыйын түйүнгө карата чечүүчү аргаларды колдонуп үйрөтүү жүргүзсө болот (Аманбек кызы ж.б., 2023, б. 9; Аманбек кызы, Бекмурзаева, 2024).

2. Эки тилдеги байланыштуу грамматикалык билимдерди кошо үйрөтүү

Кыргыз балдарга предлог (介词) жана башка жатыш жөндөмөсү менен шайкеш келген сөздөрдү үйрөткөндө ошол эле сөздөрдү үйрөтүп калбай кыргыз тилинде кайсы грамматикалык бөлүктөргө шай келээрин так айтып түшүндүрүү, жана шайкештүү билимдерди да ылайыгында салыштырып үйрөтүү керек. мисалы, 在 жана 于 дегендерди үйрөткөндө булардын предлогдорго (介词) таан экенин, жана предлогдордун (介词) эмне экенин, кыргызчадагы кайсы сөз түркүмүнө окшоп каларын, жана өзгөчө касийеттерин кошо түшүндүрүү керек. Мындай болгондо окуучу мээсинде ошол үйрөнмөкчү болгон грамматикалык билимге жан жактылуу түшүнүккө ээ болот да өз тилиндеги айрымачылыктарды байкай алат.

3. Жергиликтүү Кытай тили окуу китептерин түзүү жагында

Окуулуктардагы жөндөмө мүчөлөр боюнча билимдер Кыргызстанда негиздүү билимдердин катарында орундаштырган болуп тээ алгачында зат атоочко байланыштуу билимдерди үйрөтүп баштаганда эле үйрөтүлөт. Ал эми Кытай тилиндеги анын шайкештүү туюнтулушунун бир бөлүгү болгон предлогдор (介词) болсо кытайда кийинчерээк, татаал билимдер катарында сабак планында коюлат. Ушул тургудан караганда Кыргызстанга ылайыкташкан Кытай тили окуулуктарын түзүүдө ушул айрымачылыкты эске алуу зарыл. Мындай окуулуктарды түзүп калса предлогдорго (介词) байланыштуу билимдерди ошол жерлик китептердин окутуу орундаштыруусу боюнча негиздик бөлүгүнө орундаштырышы керек. Мындай болгондо табыгый түрдө эле үйрөнүүчүнүн ой жоромолуна ылайык келип, бул билимдерди ийгериши жеңил болот.

V. Корутунду

1. Жатыш жөндөмөгө карата толуктоо жана тереңдеп изилдөө болуп саналат. Азыркыга чейин кыргыз тилиндеги жатыш жөндөмөгө болгон тааным терең эмес, изилдөө тайыз болуп, бул изилдөө автордун бир канча жылдык изилдөө жана кытай тили, кыргыз тили сабактарын сүйлөө барышында байкап иреттеген изилдөө материалдарынын негизинде жатыш жөндөмөсүнүн аныктамасына жана анын функциясына карата толуктоолорду жасады. Бул толуктоолорду мындай деп жыйнактайбыз. Жатыш жөндөмөнүн ролу абдан зор болуп ал жалганбай калса сүйлөм түшүнүксүз болот же эки ача маанини туюнтуп калат. Ал зат атоочко гана жалганбастан башка сөз түркүмдөрүнө да жалганат. Ал сөздүн эң сырткы кабатында турат. Ал мурдагы эмгектерде айтылган кыймыл-аракеттин ордун, мезгилин, ал-абалын гана билдирип калбастан кыймыл-аракеттин белгилүү убакыт аралыгында болгонун, кыймыл аракеттин уландуу болуп жатканын, кыймыл аракеттин кандай шарт же чөйрөдө болгонун, кыймыл аракеттин кандай ыкма же курал менен аткарылганын, кыймыл аракеттин кандайдыр бир нерсенин же адамдын жардамы же таасири менен болгонун, кыймыл-аракеттин кандайдыр бир тармакта же тарапта болоорун, кыймыл-аракеттин көрүлүш максатын же мотивациясын, кыймыл аракеттин натыйжасына карата кандайдыр бир жоромолду, кыймыл-аракеттин көрүлүшүнө карата өкүм жасоонун негизин туюнтуу, нерсенин болжолдуу өлчөмүн билдирүү, кандайдыр бир салакатты билдирүү сыяктуу он беш түрдүү функцияларды аркалайт. Мүмкүн изилдөөнүн тереңдешине ээрчий анын функциясына болгон тааным тереңдеп анын андан да көп функцияны жүктөөрүн байкашыбыз мүмкүн.

2. Жатыш жөндөмөнүн кытай тилинде шайкештүү туюнтулушу жөнүндө алгачкы изилдөөлөр болуп саналат. Макалабыз өзүбүздүн бир канча жылдык окутуу барышында байкап иреттеген материалдарга негизделип жатыш жөндөмөсүнүн кытай тилиндеги шайкештүү туюнтулушу боюнча алгачкы ойлоруубузду ортого салдык. Кытай тили менен кыргыз тили окшобогон системадагы тил болгонуна карабай көптөгөн жактарда окшоштуктардын бар экени байкалат. Мунун бир анык далили катары ушул макалада айтылган кыргыз тилиндеги жатыш жөндөмөлөрү менен кытайчадагы предлогдор (介词) жана шайкештүү чынгы сөздөр. Биз жатыш жөндөмөлөрү менен кытайчадагы предлогдор (介词) бүткүлдөй бир-бирине шайкешет деп айтуудан алыспыз. Бирок бул экөөндө кандайдыр бир деңгээлде ортоктук бар жана шайкеш келген сөздөр менен бир-бирине туюнтулат. Мындай ортоктук жана шайкешүүчүлүктү байкап аларды кытай тилин окутуу иштеринде колдонуу Кытай тилин эл арада окутууда, тагыраак айтканда Кытай тилин Кыргызстанда окутууда

белгилүү себин тийгизет деп карайбыз. Себеби киши тил үйрөнүүдө ортоктуку байкаганга аракет кылат да ортоктуктун мыйзамдуулугун байкап тилди тез үйрөнөт. Ошону менен катар бири-бирине шайкеш келбеген бөлүктөрдү да байкап аны ошол үйрөнмөкчү болгон тилдин мыйзамдуулугу боюнча күч салып үйрөнсө туура болот. Жана бири учурда Кыргызстанда Кытай тили окуулуктары абдан аз, жергиликтүү кытай тили окуулуктары жок. Мындай шартта Кытай тили окуулуктарын түзүүдө кандайдыр бир деңгелде асыгын тийгизет. Себеби, макалабызда предлогдорду (介词) үйрөткөндө китептерге алгачкы билимдер катарында орундаштырса болот деген ойду ортого салган. Бул жерлик окутуу планына жана китеп түзүү эрежесине шай келет.

3. Кытай тилин үйрөтүүдө салыштырып үйрөтүү, эки тилдеги байланыштуу грамматикалык билимдерди кошо үйрөтүү сыяктуу сунуштарды ортого салдык. Окуучу экинчи тилди кандайдыр бир көңдөй мейкиндикте үйрөнбөйт, тескерисинче, ал буга чейин калыптанган эне тилинин системасынын негизинде жаңы тилдик билимди кура баштайт.

Ошондуктан экинчи тилди (мисалы, кытай тилин) окутууда мугалим окуучунун бар болгон эне тили боюнча билимдерин (мисалы, кыргыз тилин) колдонуп, жаңы тилдин мыйзам ченемдүүлүктөрүн түшүнүүгө жана өздөштүрүүгө жардам бере алат.

Ал эми салыштырып окутуу ыкмасы аркылуу мугалим төмөнкүлөрдү аткара алат:

Айырмачылыктарды ачып көрсөтүү аркылуу эки тилдин грамматикасындагы, сөз тизилишиндеги жана маанилик өзгөчөлүктөрүндөгү айырмачылыктарды түшүндүрүп бере алат. Бул ыкма эне тилдин таасиринен улам пайда болгон каталарды алдын алат, мисалы: Кыргыз тили sov (ээ - толуктооч - баяндооч) түзүлүшүндө болсо, кытай тили svo (ээ - баяндооч - толуктооч) түзүлүшүндө болот. Бул салыштыруу окуучуга толуктоочтун ордун туура түшүнүүгө жардам берет. Кытай тилинде жөндөмө мүчөлүк функцияны аткарган предлогдор (介词) сөздөн мурда келет (Лиуйюэхау, Фанвиньё, Гувей, 2023, 262-б.). Кыргыз тилинде болсо артында келет. Бул предлогдордун(介词) ордун түшүнүүгө жардам берет. Окшоштуктарды бекемдөө аркылуу эки тилдеги окшош жактарды таап, окуучуга байланыш түзүп, эстеп калууну жеңилдетет.

Метатилдик аң-сезимди (metalinguistic awareness) өнүктүрүү жагынан айтканда салыштыруу аркылуу окуучу тилдин түзүлүшүн талдоого, тил системасын андап түшүнүүгө үйрөнөт. Бул жөндөм узак мөөнөттүү тил үйрөнүүсү жана окшошбогон тилдердин өз ара байланышын түзүү үчүн абдан маанилүү.

Колдонулган адабияттар:

1. Акматалиев, А. А., Байгазиев, С. О., Жайнакова, А. Ж., Садыков, Т., Маразыков, Т., Мусаев, С. Ж., Токтоналиев, К. Т., жана Эркебаев, А.Э. (2015). *Кыргыз тилинин жазма грамматикасы*. Бишкек: Avrasiya Press.
2. Аманбек кызы, Н., Бекмурзаева, А., & Эмильбекова, Э. (2023). Кытай тилиндеги жапайы канаттууларга байланышкан фразеологиялык бирдиктерди кыргыз тилине которуу маселелери. *Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы. Филология*, (2(2), 1–10. [https://doi.org/10.52754/16948874_2023_2\(2\)_1](https://doi.org/10.52754/16948874_2023_2(2)_1)
3. Аманбек кызы, Н., & Бекмурзаева, А. (2024). Кытай тилиндеги үй жаныбарларына байланышкан фразеологизмдерди кыргыз тилине которуунун айрым маселелери. *Ош*

мамлекеттик университетинин Жарчысы, (2), 424–436.
https://doi.org/10.52754/16948610_2024_2_42

4. 张定京. 《现代哈萨克语实用语法》. 北京: 中央民族大学出版社.
 Жаңдиңжиң. (2018). *Азыркы казак тилинин практикалык грамматикасы*. Бейжин: Борбордук улуттар басмасы. (кыт.).
5. 刘月华, 樊文跃, 顾伟. 《实用现代汉语语法》. 北京: 商务印书馆.
 Лиюйөхуа, Фанвиньө, Гувей. (2023). *Азыркы кытай тилинин практикалык грамматикасы*. Бейжин: Шану басмасы. (кыт.).
6. Сартбаев, К.К., Орузбаева, Б.О., Акматов, Т.К., Уметалиева, Б.Ж. Кудайбергенов, С. (1980). *Кыргыз адабий тилинин грамматикасы*. Фрунзе: Илим.
7. 力提甫.托合提. 《现代维吾尔语实用语法》. 北京: 中国社会科学出版社.
 Токту, Литип. (2016). *Азыркы уйгур тили үчүн пайдаланма грамматикасы*. Бейжин: Кытай коомдук илимдер басмасы. (кыт.).
8. Үсөналы, Норуз. (1996). *Азыркы кыргыз тилинен жалпы баян*. Үрүмчү: Шинжаң эл басмасы.
9. 胡振华. 《吉尔吉斯语教程》. 北京: 中央民族大学出版社.
 Хужынхуа (2017). *Кыргыз тили окуулугу*. Бейжин: борбордук улуттар басмасы. (кыт.).
10. Karoly, Laszlo, and Iskakova, Aisulu. (2025). “Ways of expressing locativity in Kazakh and Kyrgyz languages.” *Turkic Studies Journal*, vol. 7, no. 1, 2025, pp. 146–162.
11. Yarar, Emine. (2025). “Locative Existential Sentences in Kyrgyz and Turkish Languages.” *Bilig*, No. 115, 2025, pp. 169–192.